

Др. сц. Зоран Д. Тодоровић
Министарство унутрашњих послова Републике Србије /
Ministry of Internal Affairs of Republic of Serbia

UDK 341.76 (4) + 172.15 (=497.11)(497)

Pregledni naučni članak

ЕВРОПСКА ДИПЛОМАТИЈА И ОБУЗДАВАЊЕ СРПСКОГ НАЦИОНАЛИЗМА: НОВО БАЛКАНСКО „МЕСЕЧАРЕЊЕ“

EUROPEAN DIPLOMACY AND RESTRAINT ON SERBIAN NATIONALISM: NEW BALKAN "MOONLIGHTING"

„Након Сребренице и опсаде Сарајева тешко је помислити на Србију као пуки субјекат или жртву политике великих сила, а лакше предочити српски национализам као независну историјску силу.“
(Кристофер Кларк, *Месечари*, 2014, стр. XXVI)

“After Srebrenica and the Sarajevo Siege it is hard to think of Serbia as mere subject or victim of major powers and rather easy to present Serbian nationalism as an independent historic force.”
Christopher Clark *The Sleepwalkers*, 2014. pg. 26.

Сажетак

Рад указује на изостанак преиспитивања последица дуготрајних и непрекидних националистичких акција Србије којима је циљ било ширење и хомогенизовање етничке државе, што и данас оптерећује међународне односе на Балкану и у Европи. Дуготрајна националистичка парадигма која се најбруталније испољила у ратовима деведесетих година 20. века и даље делује кроз опробане обрасце субверзивности, хушкачке пропаганде и иредентизма на подручјима које Србија и данас рачуна у свој политички простор. Кроз рад се поставља питање и тражи одговор, да ли европска дипломатија има снагу да обузда политичко-територијалне претензије Србије које традиционално испољава према Босни и Херцеговини, Црној Гори, Северној Македонији и Хрватској. Даље, да ли је извесно да Европска унија коначно преобликује српску националистичку државу у грађанску демократску државу, или ће европски лидери „месечарити“ над Балканом док се руски хегемонизам служи великосрпским национализмом да дестабилизује Европу? Колико је извесно да у томе успе без помоћи Сједињених Америчких Држава или ће се пак успоставити да, сликовито речено, једино америчке амбасде на Западном Балкану имају моћ да балканским лидерима националистима покажу колико могу бити небитни уколико мир поново буде угрожен?

Кључне речи: *дипломатија, национализам, националистички програми, националистичке акције, ревизионизам, Босна и Херцеговина, Република Српска, руски утицај на Балкану, дипломатија Сједињених Америчких Држава на Балкану*

Summary

The paper points to the lack of re-examination of the consequences of the long-lasting and continuous nationalist actions of Serbia aimed at expanding and homogenizing the ethnic state, which is still plaguing international relations in the Balkans and Europe today. The long-lasting nationalist paradigm most brutally manifested in the wars of the 1990s continues to operate through tried and tested patterns of subversiveness, incitement propaganda, and irredentism in the areas that Serbia still counts as its political space today. The paper raises the question and seeks to answer whether European diplomacy has the power to curb the political-territorial pretensions of Serbia that it has traditionally manifested towards Bosnia and Herzegovina, Montenegro, Northern Macedonia and Croatia. Then, is it certain that the European Union is finally transforming the Serbian nationalist state into a civilian democratic state, or will European leaders "moonlight" over the Balkans while Russian hegemonism uses Greater Serbian nationalism to destabilize Europe. How certain it is to succeed in doing so without the assistance of the United States of America, or will it be established that, to put it bluntly, only the US embassies in the Western Balkans have the power to show Balkan nationalist leaders how irrelevant they can be if peace is threatened again.

Keywords: *diplomacy, nationalism, nationalist programs, nationalist actions, revisionism, Bosnia and Herzegovina, Republika Srpska, Russian influence in the Balkans, United States diplomacy in the Balkans.*

Увод

Од последњег рата на Балкану (рата на Косову) прошле су две деценије, а српски националистички приступ политици не престаје да узнемирава грађане око њених унутрашњих и спољних граница. Етницитет је и даље базички супстрат српског друштва и државе (можда и једини), док је његова грађанска суштина све перифернија упркос нормативном корпусу који је, у формалном смислу, еманципује кроз највише политичко-правне акте. Кроз практично политичко деловање носилаца највиших нивоа власти ствара се привид да је грађански концепт друштва неминовно успостављен и да је неприкосновен, те да је националистичка парадигма прошлост. Међутим, испод површине обимног грађанског нормативизма најригидније буја нераскинута веза

српског друштва и националистичке идеологије са чијим последицама се није ни покушало озбиљније суочити. Националистичке претензије ка територијама држава насталих распадом СФРЈ и данас одликују како спољнополитичко тако и унутарполитичко деловање и показују перманентну симбиозу.

Где је исходиште такве политичке акције? Који су то духовни, политички или неки други импути који су давали и данас дају снагу и пружају безрезервно уточиште националистичкој акцији? То су питања са којима су се суочиле практичне политике нових држава насталих из СФРЈ, као и историографска наука њихових универзитета те је на бази тих искустава формиран и њихов друштвени консензус у односу на испољавање српског национализма. Међутим, одговори на та питања изостали су у самом српском друштву. Политичке и интелектуалне елите га игноришу из разумљивих разлога: најпре, то су исте оне елите које су промовисале и спроводиле српску националистичку политику 90-их година у којој су настале страшне људске жртве и материјално разарање и, друго, преиспитивање последица српског националистичког ангажмана неминовно би водило под друштвени удар и поткопало управо њихове садашње (и тадашње!) промотере. Разумљиво је да толико мазохизма нема ни у једној политичкој и интелектуалној елити на свету, посебно не у српској. Оно што је препознатљиво као нови, а заправо је стари националистички такт Србије, и данас се отворено и надмено испољава на рачун истих оних суседних држава чији су грађани 90-их година постали безобзирни циљ српског национализма коме међународни дипломатски притисак није могао стати на пут, да је била неопходна међународна војна акција да би се зауставила његова пошаст.

Подбачај политичких акција европских сила на плану обуздавања српског национализма у рату у Босни и Херцеговини и Хрватској, а касније и на Косову, и данас производи подозрење њихових политичких и интелектуалних елита према озбиљности и спремности Европе да се супротстави великосрпском пројекту. Мада данашња Европа није Европа 90-их јер је одликује ново лидерство и одлучније наслањање на НАТО-савез, ипак смо сведоци озбиљних јавних и нескривених националистичких потеза Србије у правцу „коначног“ завршетка великосрпских акција у Босни и Херцеговини које никако да буду озбиљније санкционисане из Брисела. Томе доприноси сложена бирократска структура Европске уније као њена озбиљна мањкавост, коју добро увиђају националисти у Србији, Хрватској и у босанскохерцеговачким ентитетима. Такав амбијент политичких односа

Западног Балкана и Европске уније код либералних посматрача ствара утисак да европска политика, пре свега безбедносна, није довољно фокусирана на разумевање проблема у вези са великосрпским национализмом ни после његових катастрофалних учинака. Асоцира на „месечарење“ европских лидера пред Први светски рат какво је описао Кристофер Кларк (Christopher Clark).¹ Изостанак изричитог наступа ЕУ против националистичких акција Србије треба проматрати и у светлу њене улоге у дефинисању односа Србије и Косова након рата 1999. године. ЕУ као посредник и модератор тих односа (САД су доминантни и одлучујући учесник процеса, што се већ тешко прикрива) уздржано посматра националистички активизам Србије у Босни и Херцеговини подупрт отвореним руским ангажовањем. Истовремено, Канцеларија високог представника (ОHR- Office of the High Representative) за Босну и Херцеговину постаје све безличнија међународна институција јер све слабије контролише мир у БиХ и не врши притисак на највише политичке актере да доносе одлуке у корист јачања интегритета државе БиХ, како је то радила у првих 10-так година од успостављања. Међутим, на нивоу оба ентитета делују дестабилишуће националистичке снаге које чак и не крију своје сепаратистичке намере. Потези националистичких лидера босанских Срба и босанских Хрвата срачунати су на отворену негацију државе Босне и Херцеговине: истрајно се гради наратив да је реч о нефункционалној држави чији је опстанак немогућ; да рат није избио узалуд, већ да је био неминован због непомирљивих разлика; да ни за међународну заједницу БиХ није коначна држава итд. На плану негирања ратних злочина у БиХ од 1992. до 1995. удружено раде Србија и босанскохерцеговачки ентитет Република Српска, посебно на грађењу новог наратива о геноциду у Сребреници, па се политичка и интелектуална елита овог ентитета својски труди у промовисању наратива о „пандану злочина“ који је извршен над Србима у БиХ, пренебрегавајући сваки контекст из којег је започео рат у Босни и Херцеговини, као и околности под којима су настале несразмерне жртве бошњачког цивилног становништва.

---

¹ Кристофер Кларк, аустралијски историчар, професор историје на Кембриџу, објавио је 2012. године књигу *Месечари: Како је Европа кренула у рат 1914.* (код нас објављена 2014), у којој је дао свој поглед на улогу главних актера европске политике уочи Првог светског рата. Доста детаљно се осврнуо на српски национализам на Балкану и његов допринос стварању ратних прилика. Такав Кларков дискурс није се свдео српским националистима, па је књига наишла на велику критику у Србији. Видети: Кристофер Кларк, *Месечари: Како је Европа кренула у рат 1914*, Хеликс, Смедерево, 2014.

Ревизионизам националистичке улоге Србије у ратовима из 90-их у пуном је замаху у данашњем политичком дискурсу у српском друштву. Пласира се богатим пропагандистичким механизмом којим држава располаже, а спроводе га сви на националистичкој вертикали власти. Оптимизам западнобалканских држава који је настао након демократских промена 2000. године, да ће се Србија одрећи национализма и суочити са његовим последицама, врло брзо је нестао. Напори ка томе постојали су до 2003. године али су иш чезли убиством Зорана Ђинђића, председника Владе Републике Србије, предводника новог политичког курса Србије, чија је ликвидација и сама производ екстремне националистичке енергије српског друштва. Изостанак суочавања и добронамерних политичких одлука усмерених ка гашењу националистичких тежњи остала је изневерена нада српских суседа али и либералних грађана Србије. Међутим, владе неких од циљаних држава – Црне Горе и Северне Македоније – успеле су да (првенствено уз помоћ Сједињених Америчких Држава) раскринкају неколико конкретних српских националистичких акција (у неке је била директно умешана Руска Федерација). Умешаност српских националиста и руских безбедносних служби у подривање Црногорске владе на октобарским изборима 2016. године судски је доказана,² а упад у македонско Собрање и изазивање нереда од македонских националиста подржаних припадницима безбедносних служби Србије у априлу 2017. такође су добили судски епилог.³ Дестабилизација ових држава приоритетни је задатак Руске Федерације усмерен на спречавање њиховог чланства у НАТО, за шта се користе озбиљне националистичке снаге из Србије.

---

² Правоснажним судским пресудама које је 2019. године донео Виши су у Подгорици осуђени су руски држављани Едуар Шишмаков на 15 година затвора и Владимир Попов на 12 година затвора, затим Андрија Мандић и Милан Кнежевић, лидери „Демократског фронта“ на по пет година затвора, држављани Србије, Братислав Дикић – осам година затвора (бивши командант Жандармерије МУП-а Републике Србије), Немања Ристић и Предраг Богићевић на по седам година, Бранка Милић на три године затвора као и друга лица на краће затворске казне.

³ Пресудама које је донео Виши суд у Скопљу 2019. године осуђено је 16 лица на укупно 211 година затвора због насиља које су произвеле присталице националне странке ВМРО-ДПМНЕ у покушају да спрече супарничке странке да формирају парламентарну већину која ће за председника Собрања изабрати особу из реда албанског народа. Приликом тих догађаја у Собрању је, без одобрења и ван дипломатског протокола, боравио Горан Живаљевић, припадник Безбедносно-информативне агенције Србије (БИА), који је, према писању тамошњих медија и видеоснимака из Собрања, предводио групу од око 20 демонстраната који су насилно ушли у зграду парламента.

Пак, јавно презентовање разоткривених националистичких акција показује да оне итекако постоје и да државе и владе против којих су усмерене озбиљно рачунају на такву опасност. С друге стране, моћ да оне буду разоткривене пружа поуздање онима који верују да над балканским националистима бдију неке моћније и организованије легитимне снаге, те да прогнозе о крајњем исходу српског национализма више не би требале бити злокобне. Ипак, догађаји на Балкану у последњих сто година нам говоре да политичка моћ европских сила често није разумела дубину српског национализма, те да су изостале сразмерне политичко-дипломатске акције усмерене ка његовом обуздавању.

Вековне аспирације и актуелни напори

Свако ко жели проучавати српски национализам учиниће погрешку ако то настоји чинити само кроз анализу *учинака* овог српског и балканског демона. Без сумње је да се у његовом учинку налазе и трагови његовог зачетка, због чега се може учинити да се и његова морфологија да утврдити једноставнијим приступом. У такву замку је у 20. веку неколико пута упала и европска дипломатија, рачунајући да ће се српски национализам испољавати увек на исти начин и по истом обрасцу, те да се стога може обуздавати кроз динамику евентуалног локалног ратног сукоба који неће нарушити постојећу европску равнотежу. Оно што је европска дипломатија олако схватала код српског национализма јесте његова временска истрајност и снага испољавања. Разумевање и спознаја дубинских узрока српског национализма, међутим, откривају његову снагу *зачетка и трајања, као и вековни непоколебљиви стил испољавања*.⁴

---

⁴ У објашњавању испољавања *савременог* великосрпског национализма скована је синтагма „трипартитни динамички механизам српског национализма“, први пут употребљена на међународној научно-стручној конференцији „Босна и Херцеговина: изазови 2019–2029.“, одржаној у организацији Правног факултета из Травника (одељење у Живиницама), у јуну 2019. године. Према аутору, чине га три динамички синхронизована елемента симболичких назива „велика објава угрожености“, „пут ка ставу“ и „време 'хероја““. Први елемент – „**велика објава угрожености**“ – представља испланирану интелектуалну објаву „тешких прилика“ и „тешког стања“ у којима живи српски народ међу другим етничким или верским скупинама (наравно, то су Хрвати, Бошњаци, Албанци, кад „прилике“ налажу, то су онда Македонци, Црногорци); представљене су као „неподношљиве“, „неиздрживе“ и морају се мењати спајањем са матицом или стварањем српске етничке јединице. Неминовни сапутник му је пропагандистички активизам усмерен ка изградњи ставова појединаца, група и на крају, целог једног народа – то је „**пут ка ставу**“, националистичком ставу. То је

Историчарка Латинка Перовић српски национализам ставља у контекст националне државе чију историју описује кроз концентричне кругове – од револуције 1804. до данас „кругови, дакако, имају заједнички центар, а то је национална држава као кључна идеја српске националне идеологије. Али, пречник је све мањи (недовршеност државе, биолошко пропадање нације услед честих ратова: 11 за 116 година, територија без људи, а затим и све мање територија). Последњи круг се фактички затворио већ на почетку 21. века егзекуцијом носиоца идеје Србије као модерне државе“ (Зорана Ђинђића – З. Т.).⁵

Дуготрајни националистички такт српског друштва у средишту има неразрешен конфликт око одговора на питање да ли се српско „национално питање“ разрешава стварањем велике националне државе кроз прекрајање граница и етничку хомогенизацију у којој слобода и индивидуализам долазе на зачеље вредносне скале или се пак демократизацијом друштва и изградњом солидарне и толерантне друштвене заједнице, која је истовремено културна и економска подршка ванграничном српском етничком корпусу (без измена граница), разрешава и српско национално питање. Изгледа да се тај конфликт разреши постојали су 80-их и 90-их година прошлог века кроз одбацивање вековних етно-хомогенистичких напора Србије, али се кренуло бесперспективним путем: изгледа трајно уписаним „менталним мапама“ (како их зове Кристофер Кларк) које већинске политичке и интелектуалне елите у Србији и данас бране као неоспорно моралне, поричући последице таквог друштвеног ангажовања током 90-их година. Тај „пут“ отворио је најважније етичко питање за српски народ без чијег се сагледавања и проналажења одговора затварају перспективе у савременој цивилизацији, а то је суочавање са злочинима учињеним на

начин да се објава угрожености преточи у „истинит став“. Последични, извршни (егзекутивни) део механизма производи „результате“ претходних елемената: то је прелазак са речи на дела и показује се у „**времену 'хероја'**“. То је најтамнији део националистичког механизма иза којег остају ратне жртве, патња и материјална деструкција где год да делује. Механизам је сложен и кохерентан и понекад одаје утисак дезоријентисаности. Но, беспрекорно је доследан циљевима без обзира на „метајуће“ историјске околности. Детаљније: Тодоровић, З. (2019) „Савремени српски национализам: Механизам и алати за његово уздизање“, Зборник радова међународне научно-стручне конференције „Босна и Херцеговина: изазови 2019–2029.“, Правни факултет у Травнику.

⁵ Перовић, Л. (2012) „Ревизионизам и национализам“, Зборник међународног научног скупа „Преиспитивање прошлости и историјски ревизионизам: (Зло)употребе историје шпанског грађанског рата и Другог светског рата на простору Југославије“ (приредио Мило Петровић), доступно на: <https://www.rosalux.rs>, ПДФ, приступљено: 12. 9. 2019.

путу хомогенизације српског народа и грађења велике националне (народне) државе. О том путу историчарка Олга Поповић-Обрадовић каже: „Питање свих питања јесте у томе да ли ћемо признање и осуду злочина интериоризовати као свој сопствени закон, те да ли ћемо опстати као људи. Уколико то изостане, злочин ће постати саставни део нашег идентитета и Србија никад неће постати нормална земља.“⁶

У том светлу, историјски попис и хронологија великосрпских националистичких „мапа“ највише су адресирани „ка југу“ и „ка западу“. Најизраженије српске националистичке акције према Босни и Херцеговини започеле су већ у првој половини 19. века, а нарочито су појачане након 1878. године и кулминирале атентатом у Сарајеву 1914. Биле су познате влади Аустроугарске монархије која је веровала да могу имати ограничене учинке који неће превазићи ефекте оног што је Монархија чинила на плану економско-социјалне и административне изградње у Босни од 1878.⁷ Истовремено, Србија је од Берлинског конгреса 1878. године континуирано и плански радила и на успостављању националистичке иредентистичке мреже „ка југу“ – у Македонији, Бугарској, Албанији и Санџаку – ради њиховог припајања. Коначно решење уследило је након Другог балканског рата у којем су се балканске ратне савезнице из Првог балканског рата ратом разрачунале око поделе заузетих области. Србија је из рата изашла са дупло увећаном територијом и са увећаним становништвом за око 1,3 милиона становника, већином муслиманске вероисповести, што је тој популацији задавало велике тешкоће, јер Србија није прихватала такву врсту културне и идентитетске различитости. Масовне егзекуције, протеривања, уништавање имовине и културних објеката несрпског становништва били су главна одлика новоуспостављене власти у тим подручјима након 1913. године. Те области су, милом или силом, постале део територије Србије. Но, међу несрпским становништвом територијално припајање никада није добило и етичке одлике: српска

---

⁶ Олга Поповић-Обрадовић, *Каква или колика држава: Огледи о политичкој и друштвеној историји Србије XIX-XXI века* (приредила Латинка Перовић), Хелсиншки одбор за људска права у Србији, Београд, 2008, стр. 497.

⁷ Придобивање наклоности становништва за пројекат подизања и консолидовања нове покрајине Царства тешко је успевало у срединама које су биле непосредно укључене у српски националистички аранжман чију је динамику диктирао Београд. У периоду од тридесетак година у Босни је подигнут велики број школа, отворен већи број рудника, изграђена је солидна мрежа пруга и путева, што је свакако унапредило живот босанског становништва. Све то није умањило напоре националистичких претензија Србије, правдане управо тешким економским и социјалним положајем српског становништва у Босни, без обзира што су економске прилике у већем делу Србије у то време биле теже него у Босни и Херцеговини.

држава није успела да придобије становништво нових области јер се према њима односила са превише силе и давала им третман колонијалних области. Кулминација таквог једновековног односа дошла је у време отвореног ратног сукоба на Косову од октобра 1998. до јуна 1999. године када је Србија предузела отворене војно-полицијске акције етничког чишћења албанског цивилног становништва.⁸ Након тога се овај етнички корпус изборио и у међународним односима, за статус истинске жртва и победника, а територија на којој живи истргнута је из суверенитета Србије и дата му на политичко управљање под будним оком САД, ЕУ и НАТО.

Са великосрпском националистичком платформом у Босни и Херцеговини, на коју је Србија рачунала са подједнако жара, ишло је теже због најнепосреднијег интереса Аустро-Угарске, али и чињенице да територије Босне и Херцеговине у прошлости никада нису биле део српске државе. Отворена акција Србије према Босни и Херцеговини одвијала се током оба херцеговачка устанка (1875–1878) подршком српским устаницима против турске управе, а посебно је интензивирана након аустроугарске окупације 1878. Надаље, Босна и Херцеговина је до данашњих дана остала централно подручје испољавања великосрпског национализма или, како је то изразила Соња Бисерко,

---

⁸ У том периоду, са Косова је протерано између 800.000 и 850.000 становника албанске националности у Албанију, Македонију, Босну и Херцеговину и Црну Гору; извршена су вансудска погубљења не мање од 12.000 албанских цивила. Пред Међународним кривичним судом за бившу Југославију (МКСЈ), поред политичких лидера СРЈ и Србије, оптужени су и осуђени највиши руководиоци Министарства унутрашњих послова Републике Србије и Војске СРЈ због удруженог злочиначког подухвата усмереног на присилно иселење и депортацију албанског становништва на Косову у испланираној и координисаној акцији Министарства унутрашњих послова Републике Србије, Војске Савезне Републике Југославије и паравојних јединица (под директном или индиректном контролом ова два безбедносна сектора), спроведеној на територији 13 општина на Косову од марта до јуна 1999. године. Оптужени су Слободан Милошевић, председник СР Југославије (преминуо 2006. године, пре изрицања пресуде), Милан Милутиновић, председник Републике Србије (ослобођен оптужби), Никола Шаиновић, потпредседник Владе Републике Србије задужен за Косово (осуђен на 18 година затвора), Небојша Павковић, командант Треће армије Војске СРЈ (осуђен на 22 године затвора), Драгољуб Ојданић, начелник Генералштаба Војске СРЈ (осуђен на 15 година затвора), Владимир Лазаревић, командант Приштинског корпуса (осуђен на 14 година затвора), Влајко Стојиљковић, министар унутрашњих послова Републике Србије (извршио самоубиство 2002. године испред Скупштине Србије), Властимир Ђорђевић, начелник Ресора јавне безбедности МУП-а (осуђен на 18 година затвора) и Сретен Лукић, начелник Штаба МУП-а за Косово (осуђен на 20 година затвора). Више: Human Rights Watch: *По наређењу: Ратни злочини на Косову*, „Самиздат Б92“, Београд, 2001.; ОЕБС, *Како виђено, тако речено*, извештај: октобар 1998. – јун 1999, Београд, 1999.

„језгро великосрпског пројекта“⁹. Његови најбруталнији исходи су етничко чишћење Муслимана у Подрињу од 1941. до 1945. године, поновљено и у рату у Босни и Херцеговини од 1992. до 1995. године кроз геноцид над Бошњацима, као монструозна реалност великосрпског пројекта.¹⁰

Спољна политика и дипломатија Србије у претходном времену (изузимајући делимично период од 1945. до 80-их година) била је изразито ангажована на постизању великосрпских циљева и обилато се користила тајним субверзивним и иредентистичким акцијама. Онда када је европска дипломатска јавност тражила објашњење за такве напоре, Србија се најчешће вешто званично дистанцирала од било какве везе са иредентизмом.¹¹ Тајна, субверзивна делатност Србије, усмерена

---

⁹ Великосрпске ратне циљеве у Босни и Херцеговини јавно је обзнанио Радован Караџић 12. маја 1992. године на 16. седници Скупштине Републике Српске, као шест „стратешких циљева српског народа“ у Босни и Херцеговини: (1) раздвајање од друге две националне скупине (Бошњака и Хрвата, прим. З. Т.); (2) коридор преко северне Босне који би повезивао источне и западне делове Републике Српске; (3) елиминација реке Дрине као границе између Босне и Херцеговине и Србије (уједињење под српском контролом источне Босне и Републике Србије); (4) успостављање границе на рекама Уни и Неретви (након успостављања српске контроле над великим територијама у централној и западној Босни); (5) подела града Сарајева на српски и муслимански део; (6) излазак Републике Српске на Јадранско море. Више у: Соња Бисерко, *Босна и Херцеговина – језгро великосрпског пројекта*, Хелсиншки одбор за људска права у Србији, Библиотека *Сведочанства*, Београд. Видети и: Роберт Ј. Дониа, *Радован Караџић: Узроци, постанак и успон геноцида у Босни и Херцеговини*, „Магистрат“, Сарајево, 2016.

¹⁰ Након рата у Босни и Херцеговини 1995. године Међународни кривични суд за бившу Југославију осудио је највише политичко руководство босанских Срба (Радован Караџић, крив за геноцид – доживотна казна затвора, Биљана Плавшић – 11 година затвора, Момчило Крајишник – 15 година затвора), команданте и официре Војске Републике Српске (Ратко Младић, крив за геноцид – доживотна казна затвора, Радислав Крстић, крив за геноцид – 46 година казна затвора, Станислав Галић – 20 година затвора, Момир Николић – 20 година затвора, Драган Обреновић – 17 година затвора и многе друге). Пред Трибуналом правоснажно је осуђено 50-ак Срба на укупно 760 година затвора, од којих пет лица на доживотне казне затвора. Више: *Међународни кривични суд за бившу Југославију*, на <http://icty.org>.

¹¹ Догађаји који су претходили Сарајевском атентату касније су показали да је српска држава била дубоко умешана у његову припрему и извршење, посебно особе из војног апарата, али и да су конкретна сазнања о ковању завере имали и највиши политички људи. Осим официра српске војске који су припадали тајној организацији „Црна рука“ („Уједињење или смрт!“), на чијем челу је био Драгутин Димитријевић Апис (који су Београду наоружали и обучавали атентаторе: Грабежа, Принципа и Малобабића), за припрему завере знао је и Никола Пашић, председник српске владе. Међутим, Србија није званично обавестила аустроугарску владу о сазнањима да се припрема завера из најмање два разлога. Први, ако би Србија обавестила Беч о завери а атентат не успе, истрага би могла утврди да је Србија имала учешћа у његовој припреми, то би имало

ка подривању територијалног интегритета својих суседа, представља историјско обележје њене експанзионистичке политике ка стварању етнички хомогенизоване државе у свим њеним периодима.

Европска (не)моћ обуздавања

Савремене српске националистичке акције и даље су окренуте истом циљу – ширењу хомогенизоване границе српске државе на Балкану. Након изгубљених ратова за такве циљеве, Србија и даље ангажовано делује ка успостављању отворених политичко-економских мрежа у суседним државама у којима живи српска етничка заједница, превазилазећи прихватљиви оквир културно-етничке сарадње који иначе подразумева сагласност нивоа централне политичке власти матичне државе.

Главни фокус великосрпске националистичке политике и данас је усмерен ка Босни и Херцеговини, без обзира што је рат од 1992. до 1995. оголио вековну аспирацију Србије и показао колико националистичка идеологија може далеко одвести у злочин. Међународни актери, пре свега европски, који су почетком 90-их улагали напоре да спрече распад Југославије и рат, нису имали и довољно снаге да савладају различите националистичке идеологије, пре свих великосрпски национализам који је ишао ка прекрајању републичких граница Републике Хрватске и Републике Босне и Херцеговине. Мишљења Арбитражне комисије („Бадинтерова комисија“) 1991. и 1992. године, поводом питања која је постављала Конференција за мир у Југославији, нису уважена од српског политичког руководства,¹² јер су била у супротности са

озбиљне последице на односе са Аустро-Угарском. Други, ако атентат успе, то би онда значило да је Србија знала за припрему завере а није предузела никакву акцију која је могла спречити злочин. Стога је српска влада ћутала о сазнањима за заверу. Ипак, у јуну 1914. Србија је дала аустроугарском посланику у Земуну једну „завијену“ назнаку о потенцијалним немирима српског националног корпуса у Босни због Фердинандовог доласка на Видовдан, 28. јуна, када се 1389. одиграла Косовска битка. Како је то саопштио српски званичник приликом посете аустроугарском посланству у Земуну, „међу српском омладином која служи у аустроугарској војсци, могао би се наћи неко ко у пушку убаци бојеву муницију и упери је у госта из Беча“; више: Кларк, К., *наведено дело*, стр. 48.

¹² Током 1991. и 1992. године *Конференција за мир у Југославији основана у Хагу 1991*, којом је председавао лорд Питер Карингтон (Peter Alexander Rupert Carington), затражила је одговоре на различита питања која су се јављала током распада СФРЈ и стварања нових суверених држава од федералних јединица бивше државе.

националистичким плановима за хомогенизацију увећане српске државе. Ратна реализација великосрпског пројекта у ове две републике покушана је кроз приношење енормних људских и материјалних жртава, а у Босни и Херцеговини се спроводила путем ратних злочина усмерених ка физичком истребљењу Бошњака. Фокусираност међународне заједнице на окончање сукоба у БиХ појачана је тек са значајнијим укључењем Сједињених Америчких Држава и НАТО у збивања на овом подручју (након смене Бушове администрације и успостављања администрације Била Клинтона, 1992), што је довело до постизања мировног споразума 1995. Главна дилема америчке администрације у припреми мировног уговора за Босну и Херцеговину била је како дефинисати и вредновати затечене ратне позиције зарађених страна, посебно у ситуацији где је страна у сукобу ставила под контролу део простора који је етнички очистила кршењем међународног ратног и хуманитарног права, дакле вршењем злочина. Ако би биле узете у обзир затечене војничке позиције, а то се пре свега односило на српску страну с обзиром да су територије на којима су пре рата живели Бошњаци испражњене присилном депортацијом становништва или масовним погубљењима, онда би споразум легитимизовао злочин као средство за постизање ратног циља. И поред тога, формативање Босне и Херцеговине као федеративне државе учињено је мировним уговором заснованим на националном принципу, са вером у добронамерност послератних политичких елита да ће

Арбитражну комисију чинили су председници уставних судова свих држава оснивача Европске уније којом је председавао Роберт Бадинтер, председник Уставног већа Француске (Уставни суд у Француској). У том периоду Комисија је дала укупно 10 мишљења, од којих су 2. и 3. посебно значајни за разумевање конфликта у Босни и Херцеговини и Хрватској. У 2. мишљењу Комисија је одговорила на питање, има ли српски народ у Хрватској и Босни и Херцеговини право на самоопредељење (подразумевајући отцепљење дела територије на којој живи). Мишљење Комисије је било да српски народ и све конститутивне етничке групе у Хрватској и БиХ имају право на испољавање и уживање највишег степена аутономије у оквиру државе у којој живе, а да се питање самоопредељења тиче грађанских права појединца, тј. тичу се његовог права на изражавање националног, верског, језичког и другог идентитета. Питање на које је дато 3. мишљење тичало се унутрашњих републичких граница, односно да ли су оне након осамостаљења бивших федералних јединица Југославије постале међународне границе нових држава. Комисија је дала мишљење да су некадашње линије разграничења између република њиховим осамостаљењем постале међународне границе и да се могу мењати само међудржавним споразумом. Ни једно од ова два мишљења Савезна Република Југославија (Србија и Црна Гора) није поштовала јер су у потпуности била супротна са националистичким циљевима за стварање „велике Србије“. Видети: *Резолуције Савета безбедности УН о кризи у бившој Југославији*, „Међународна политика“, Правни факултет и Факултет политичких наука, Београд, 1994. У изворном облику *Мишљења* се могу видети и *Документима „Пешчаника“* од 18. 11. 2008.

градити грађанско друштво, а не националне бастионе. Због тога је Петер Галбрајт (Peter Galbraith), први амерички амбасадор у Хрватској од њеног осамостаљења, у интервју листу „Европа магазин“ 2011. године рекао да још размишља да ли је било добро што је Вашингтон извршио притисак и спречио снаге хрватске војске и Армије БиХ да уђу у Бању Луку или би за Босну било боље да су Карацић и Младић потпуно поражени. Образлажући признање Републике Српске као ентитета, Галбрајт каже „да је то било део договора да ће Република Српска бити призната као ентитет и да ће лидери РС прихватити да буду део државе БиХ. Република Српска је призната као федерални ентитет у оквиру државе Босне и Херцеговине као међународно признате државе БиХ и њених међународних граница. У то време, рачунајући да је рат још трајао, то је изгледало добро и рационално. Нико није био сретан због тога. Ми смо били начисто да су РС водиле масовне убице, које су починиле геноцид и оптужене због тога. Није било сумње у то. Знали смо да је стварање РС утемељено на етничком чишћењу и масовном убијању. Али је исто тако јасно да су они још држали територију, имали војску, а ми смо желели да завршимо рат. И то је било то сенкање. Они су пристајали да остану у јединственој БиХ, те да РС буде само конститутивни део тога.“¹³ Међутим, константни и организовани отпор прихватању државних институција БиХ код српског ентитета није се крио од самог мировног споразума. То се посебно огледало код сарадње у истраживању ратних злочина и пружању помоћи истражитељима Међународног кривичног суда за бившу Југославију. Отпор српске стране надвладао би обавезе да УН нису у БиХ инструментализовале надзор над спровођењем мира кроз институцију Канцеларије високог представника за Босну и Херцеговину (ОHR – Office of the High Representative), која је у почетку са прилично ауторитета надзирала рад политичких и извршних институција БиХ, посебно након 1997. доношењем тзв. „бонских овлашћења“. Отпор српске стране овлашћењима високог представника временом је јачао, посебно након 2003. године када су се у Србији на власт вратиле политичке снаге које су веровале у српски национализам. Подршка Србије ентитету Република Српска од тада је усмерена ка дискредитовању капацитета БиХ, а високи представник је постајао све немоћнији да предузме изричите мере према актима којима је креирана нефункционалност БиХ. Програмирано и плански, ентитетска влада РС спроводила је са Србијом, Руском Федерацијом, Белорусијом

---

¹³ Интервју Питера Галбрајта за *Europa magazin*, на: <http://www.europamagazine.info>, ПДФ, април 2011. стр. 12–15, посећен: 17. 7. 2019.

и другим државама унилатералне политичке активности које имају карактер међународних, чиме се слала порука да је РС самосталан политички субјект у међународним односима, те да БиХ више није функционална држава. Подстицај за такву врсту активности РС налази у међународној констелацији у којој Руска Федерација покушава спречити јачање утицаја ЕУ и НАТО, због чега даје подршку свим снагама које могу производити дестабилизацију Европе, посебно у ентитету Република Српска.¹⁴ Истовремено, међународни актери заинтересовани за Балкан – ЕУ, САД и НАТО – питање сепаратизма у БиХ који подстиче Србија (и Хрватска, инсистирајући на трећем ентитету) разумеју у светлу решења косовског питања, лагано и прећутно балансирајући око Додикових сепаратистичких акција,¹⁵

---

¹⁴ У ранијем периоду Руска Федерација је била отворено супротстављена постојању Међународног кривичног суда за бившу Југославију пропагирајући га у међународним круговима као суд који суди српском народу, инсистирајући чак на његовом укидању. Русија је посебно била фокусирана на рад Суда у време суђења Слободану Милошевићу (оптужује га за његову смрт), као и у време утврђивања одговорности за геноцид у Сребреници. Отворено се 2007. противила доношењу *Закона о Меморијалном центру Сребреница – Поточари* (спомен-обележје и гробље за жртве геноцида 1995), сматрајући да се тиме РС одузима део територије без њене сагласности. Истовремено, Руска Федерација је предузимала низ потеза у Републици Српској на јачану националистичког и православно-фундаменталистичког наратива користећи се медијским простором са отворено националистичком уређивачком политиком и антизападним ставом (са озбиљном сумњом да су неки и финансирани из РФ). Даље, ван дипломатских правила, Милорад Додик је 2018. године као председник једне федералне јединице БиХ (заједно са председником Србије) био у званичној посети Руској Федерацији где је третиран као државник независне државе итд.

¹⁵ Под директним утицајем Милорада Додика, на највишим нивоима власти у ентитету Република Српска, предузете су акције за политичку и правну дестабилизацију Босне и Херцеговине: Скупштина РС донела је Закон о Дану Републике Српске као државном празнику који је дискриминаторан у односу на друге етничке и верске скупине у РС и одредила 9. јануар за државни празник РС, што је Уставни суд БиХ прогласио неуставним, али ту одлуку власти РС и даље не поштују; такође, одлука Скупштине Републике Српске из децембра 2018. године, да преиспита извештај који је Скупштина РС усвојила 2004. године којим су прихваћене чињенице у вези са етничким чишћењем и масакром који је спровела Војска Републике Српске над Бошњацима Подриња од 1991. до 1995. године, овај ентитет БиХ додатно ставља у фокус европске и светске политике, а тај поступак разуме као ревизионистички; даље, РС је у последњих неколико година донела низ одлука којима успоставља организацију војних снага сопственог ентитета, што је директно супротно Анексу 4. Дејтонског мировног споразума (Устав БиХ), где је такве раније покушаје спречавао високи представник; даље, Додик потпуно отворено говори у Скупштини Републике Србије о томе да ради на сепаратистичким акцијама које треба да допринесу крају Босне и Херцеговине, између осталог, Скупштина РС донела је 2017. године одлуку о спровођењу референдума 2018. године о независности РС, али је Додик оповргао

градећи око Србије политичко-економско и војно окружење које ће је коначно ставити под надзор, из ког ће бити диктиран и њен однос према суседима. Међутим, националистичке снаге у Србији нису слабе, осећају који је пут заузела међународна политика, због чега су узнемирене и све отвореније испољавају опасне намере у Црној Гори, Северној Македонији, на Косову и наравно у Босни и Херцеговини.

Садашњи националистички програмски циљеви Србије нису мењани од Меморандума САНУ 1986. године, односно овај националистички програм никада није суспендован, али су од тада промењене околности у којима се реализовао. Стога интелектуалци националисти у Србији разумеју потребу да се уваже нове околности и изврши ревитализација националистичких циљева, посебно у БиХ кроз свеопште негирање националистичких акција и њених последица.¹⁶ Националистичко политичко вођство Републике Српске до најситнијих детаља брине о спровођењу програмских налога такозваног *Меморандума II*, тајновитог документа насталог у Србији вероватно 2011. године из пера Добрице Ћосића и још неколико српских академика.¹⁷ Њиме се налаже политичким и интелектуалним елитама Србије и Републике Српске како да наставе спровођење планова великосрпске политике у Босни и Херцеговини, пре свега кроз игнорисање централне државне власти БиХ, с једне стране, и еманципацију независности Републике Српске и промоцију њеног међународног субјективитета наслоњеног на Србију, Руску Федерацију и Кину, с друге стране. Србија чак не преза ни од зveckања оружјем на самој граници са Босном и Херцеговином под окриљем заједничке вежбе антитерористичких полицијских снага Србије и РС 2016. на граничном прелазу „Трбушница“ код Лознице, мимо међудржавног споразума Србије и БиХ о међуполицијској

његово спровођење и оставио могућност да се ипак одржи, јер је то „пут ка независности“.

¹⁶ Више: Тодоровић, З. (2019) *Порицање и заборав: стара „етика“ српског национализма*, „Преглед“, Сарајево, број 1, стр. 197–216.

¹⁷ О постојању *Меморандума II* САНУ најпре се чуло из медија у Босни и Херцеговини 2011. године, када је објављено да је то тајни документ Српске академије наука и уметности настао 2011. године из пера Добрице Ћосића, Љубомира Тадића и других, да је достављен на интерну употребу члановима Владе Републике Србије коју је тада водио Мирко Цветковић. Ако је истинит садржај документа који су објавили босански медији (у медијима у Србији само је *Sandžak press* 2011. донео текст о новом Меморандуму), онда је он нови националистички манифест државе Србије. Видети текст: *Други меморандум САНУ* у „Европа магазин“, на: <http://www.europamagazine.info>, април 2011, ПДФ и текст *Великосрпска библија: Меморандум 2*, у: „Слободна Босна“, на: <http://www.slobodnabosna>, 21. 3. 2013, ПДФ.

сарадњи. Под окриљем „међународне сарадње“ Србија је без сагласности централне власти БиХ заједно са РС предузела финансирање изградње друмског моста на реци Дрини између Љубовије (Србија) и Братунца (БиХ) који је и данас нефункционалан (изграђен 2017) јер са босанскохерцеговачке стране нису испланиране приступне саобраћајнице нити инфраструктура граничног прелаза, за шта је од почетка пројектовања требала сагласност централних власти у БиХ.¹⁸

Приступање НАТО као стратешко опредељење Босне и Херцеговине (формализовано Законом о одбрани БиХ из 2005) опструишу лидери ентитета РС (Милорад Додик, српски члан Председништва БиХ оспорава подношење *Годишњег националног плана за НАТО*) истичући зависност свог опредељења о овом питању од опредељења суседне државе – Републике Србије. Но, став Додика је искључив и због утицаја Москве. Зато не би смела да нас завара динамична војно-безбедносна сарадња Србије и НАТО (која превазилази ниво сарадње са Руском Федерацијом), како бисмо помислили да је Србија престала мислити о БиХ на начин на који је мислила раније.

Дубљи упливи Русије у унутрашње ствари европских држава у последњих неколико година али и интензивније руско бављење државама Западног Балкана натерали су лидере држава ЕУ да макар „преко рамена“ погледају шта се то дешава у њиховом хаотичном суседству. Из тог разлога је Ангела Меркел 2014. године покренула тзв. „Берлинску иницијативу“ из које је настала Конференција о Западном Балкану усмерена на решавање стратешких питања за ове државе, од чланства у ЕУ и НАТО, до проблема у вези са јачањем националистичких идеологија које нарушавају ионако крхке темеље демократије и владавине права у овом делу Европе. Коментаришући идеју о Конференцији, неки актери европске политике 90-их, као што је

---

¹⁸ Мост и приступне саобраћајнице (ако буду саграђене на страни БиХ, наспрам Братунца) налазе се у непосредној близини Меморијала жртава геноцида 1995. чије је подручје под заштитом *Закона о Меморијалном центру Сребреница – Поточари* и његово спровођење надзире централна власт Босне и Херцеговине. С обзиром на догађаје који су се од 1991. до 1995. године десили на овом подручју, свако политичко вођство у Србији требало би имати посебан сензибилитет код било каквог „пројекта“ који предлаже или учествује на позив државе Босне и Херцеговине. Одсуство таквог приступа, дакле поштовања за жртве, неће проћи без дубоког подозрења не само у БиХ већ и у ширим размерима јер, да би Република била истинска *res publica*, мора имати моралност.

Кристијан Шварц-Шилинг (Christian Schwarz Schilling),¹⁹ подсетили су на трагична искуства народа бивше Југославије која је проузроковао национализам. Шварц-Шилинг је закључио да Европа не сме дозволити поновно јачање националистичких тежњи на Балкану усмерених на стварање хомогенизованих држава, посебно истичући перманентне сепаратистичке акције које спроводи Милорад Додик у Босни и Херцеговини. С тим у вези је и контекст у коме политички лидери Србије користе синтагму да је „Србија фактор мира и стабилност на Западном Балкану“ (чиме се алудира да су друге балканске државе генератори нестабилности): може бити само унутарполитички, јер се она другачије тумачи на просторима према којима је Србија имала претензије. Из политичких и дипломатских кругова Хрватске, БиХ, Северне Македоније и Црне Горе могу се чути реакције да је Србија заиста фактор стабилност Балкана, те је ова синтагма тачна али у следећем смислу: кад мирује српски национализам, мирује и Западни Балкан. Чини се и да лидери Европе дају Србији управо такав третман инсистирајући на стабилизацији и развоју повољнијих суседских политика, пре свега Србије и држава насталих распадом СФРЈ. Оно што се види на површини политичког деловања је да Србија то тешко прихвата, осим када је под директним притиском најмоћнијих европских лидера, посебно у односу на Косово. Међутим, испод површине видљиве дипломатије најзначајније политичке потезе према Србији ипак повлаче Сједињене Америчке Државе. С обзиром на подбачај европске дипломатије на спречавању рата у Југославији, за државе жртве српског национализма не би било ништа спорно да САД преузму отворену и орочену акцију ка трајном обрачуну са „балканским демоном“, „српским аветима“, „менталним мапама“²⁰, како се великосрпска националистичка идеологија често квалификује.²¹

---

¹⁹ Кристијан Шварц-Шилинг (Christian Schwarz Schilling) је бивши министар у влади немачког канцелара Хемута Кола (Helmut Kohl) од 1982. до 1992. који је поднео оставку због инфериорног односа Немачке према рату у Босни и Херцеговини, односно недовољног ангажовања да се он заустави када је већ било извесно да су почињени масовни злочини над цивилним становништвом. Изузетан је познавалац односа на Балкану због десетогодишње улоге међународног медијатора за БиХ, а 2006. и 2007. године обављао је функцију високог представника за БиХ.

²⁰ Кларк, К., *наведено дело*, стр. 3–55.

²¹ Недавно именоване америчког дипломате Метјуа Палмера (Matthew Palmer) за специјалног изасланика САД за Западни Балкан, наишло је скоро на консензус западнобалканских влада (осим у делу БиХ, ентитету РС, јер је Додик у америчкој дипломатији означен као особа која генерише сепаратизам и проблеме у БиХ). У европској дипломатији тај се потез тумачи као озбиљан корак САД да стави под контролу овај турсни регион, заокружујући евроатлантске интеграције увођењем тешње сарадње Србије и БиХ са НАТО. Осим тога, САД су увиделе да ЕУ нема

За оба кључна спољнополитичка субјекта која утичу на српску спољну политику, Европску унију и Сједињене Америчке Државе, нема дилеме да је једини пут за рушење националистичког конструкта српског друштва његова дубинска демократизација и успостављање владавине права. Декомпоновање колективистичког назора друштва о сопственом битисању у изолованој и хомогенизованој етничкој заједници која опстаје само у таквим околностима (јер је у перманентној опасности од индивидуалистичког друштвеног концепта који води разарању „колективистичког бића српског народа“) постала је нужност. Споро и мукотрпно овај концепт може бити замењен грађанским и либералним погледом који еманципује општу заједницу индивидуа – заједницу која је мирна изнутра и није претња споља. Пут ка таквом друштву води преко суочавања са последицама сопствених заблуда, да је „српско национално питање – демократско питање“ (стварањем велике хомогене националне државе биће успостављена демократска држава српског народа, како је то тврдио Добрица Ћосић, идеолог савременог српског национализма). Без тога Република неће бити *res publica* у пуном капацитету тог израза због одсуства друштвене етичности као његове темељне компоненте. Једноставно, „народ слободан и независан, нема никаквога разлога да залази у туђа подручја, из грабљивости или жеље за отимањем“, како је то рекла Ксенија Атанасијевић, српска филозофкиња етике, још 1931. године.²²

Закључак

На крају, можемо рећи да пред европском дипломатијом и данас стоје озбиљни изазови у вези са српским националистичким стремљењима на Балкану, али у промењеним околностима. И поред тога што је Србија у највећем делу својих граница добила окружење моћних међународних политичко-економских и војних организација, у српском политичком деловању и данас се препознају ултимативне националистичке акције усмерене на подривање политичког интегритета суседа. Европска унија показује све оне слабости које је показала приликом распада СФРЈ, када

довољно јединства да спречи руски (и све јачи кинески) утицај на Балкану кроз који се подрива и сама Унија посредно путем озбиљне дестабилизације Босне и Херцеговине подстицане из Србије. Стога је улога САД превасходно усмерена ка безбедносним изазовима Балкана, док ЕУ кроз Конференцију о Западном Балкану покушава озбиљније трасирање европског пута за ове државе кроз наметање агенде о преобликовању економско-социјалних услова и владавини права у тим друштвима.

²² Видети: Ксенија Атанасијевић, *Етика феминизма* (приредила Љиљана Вулетић), Хелсиншки одбор за људска права у Србији, 2008, стр. 79.

није успела да спречи рат. Европски лидери су тада превидели да је српско друштво и пре 1989. било ауторитарно и да је национализам *modus vivendi* његове државе, верујући да ће сва европска комунистичка друштва кренути ка освајању слободе (као што је већина и учинила), а не ка предузимању акција за успостављање чистих етничких држава. Србија се, међутим, деведесетих година 20. века вратила старом ауторитарном нагону који до данас није суспендован. Озбиљни сепаратистички поступци које спроводи политичка и интелектуална елита српског народа у Босни и Херцеговини (али и хрватског народа, инсистирајући на трећем ентитету у БиХ), са главним генератором у Београду, прете да угрозе интегритет ове државе. Након свих опасних назнака из РС европски лидери су покренули Конференцију о државама Западног Балкана како би предузели јасније потезе за „увлачење“ западнобалканских земаља под окриље Европске уније. Истовремено, Сједињене Америчке Државе отворено дају до знања да је утицај Руске Федерације у Србији и сепаратистичком ентитету Република Српска у Босни и Херцеговини исувише ојачао, до претње да буде нарушен мир. Грубост руских подривачких акција долази од фрустрације изазване губитком значајних позиција на Балкану (Црна Гора, Северна Македонија, Косово), због чега је од виталног интереса очување утицаја у Србији и Босни и Херцеговини као последњим бастионима русофилства у Европи. Због тога европски лидери морају одбацити „месечарење“ над Балканом како српски национализам, удружен са руским утицајем, не би до одсудног тренутка (улазак Србије и Босне и Херцеговине у ЕУ и НАТО), поново одвео у конфликт.

Литература

1. Атанасијевић, К. (2008) *Етика феминизма*, Хелсиншки одбор за људска права у Србији.
2. Бисерко, С. (2006) *Босна и Херцеговина – језгро великосрпског пројекта*, Хелсиншки одбор за људска права у Србији, Библиотека *Сведочанства*, Београд, 2006.
3. „Еуропа магазин“ (2011) *Други меморандум САНУ*, на: <http://www.europamagazine.info>, ПДФ.
4. „Еуропа магазин“ (2011) интервју Питера Гелбрајта, на: <http://www.europamagazine.info>, ПДФ.
5. Кларк, К. (2014) *Месечари: Како је Европа кренула у рат 1914*, Хеликс, Смедерево.
6. *Међународни кривични суд за бившу Југославију*, пресуде за ратне злочине на простору бивше Југославије, <https://www.icty.org>.

7. Перовић, Ј. (2012) „Ревизионизам и национализам“, Зборник међународног научног скупа *Преиспитивање прошлости и историјски ревизионизам: (Зло)употребе историје шпанског грађанског рата и Другог светског рата на простору Југославије* (приредио Мило Петровић), доступно на: <https://www.rosalux.rs> , ПДФ, приступљено: 12. 9. 2019.
8. Поповић-Обрадовић, О. (2008) *Каква или колика држава: Огледи о политичкој и друштвеној историји Србије XIX-XXI века* (приредила Латинка Перовић), Хелсиншки одбор за људска права у Србији, Београд.
9. Правни факултет и Факултет политичких наука Универзитета у Београду (1994) *Резолуције Савета безбедности УН о кризи у бившој Југославији*, „Међународна политика“.
10. „Слободна Босна“ (2013) *Великосрпска библија: Меморандум II*, на: <http://www.slobodnabosna>, ПДФ.
11. Тодоровић, З. (2019) *Савремени српски национализам: механизам и алати за његово уздизање*, Правни факултет у Травнику, Зборник радова са међународне стручне конференције *БиХ – изазови 2019–2029*.
12. Тодоровић, З. (2019) *Порицање и заборав: стара „етика“ српског национализма*, „Преглед“, Сарајево, свеска број 1.